

A Comparative Study of Morpheme “al” in Arabic and Persian *

Majid Fasihi Harandi¹ Kourosh Safavi²

Abstract

1. Introduction

Persian, one of the world's most ancient languages and a member of the Indo-European language family, has undergone significant changes and transformations due to various political and social factors. Despite having no linguistic relationship with Persian, Arabic language has exerted the most influence on it, contributing numerous words, phrases, and idioms. Persian language is fundamentally distinct from Arabic language in terms of word origin and structure; they share no familial or kinship ties. The most notable manifestation of Arabic influence on Persian is found in vocabulary, though minor traces can be observed in other areas, such as syntax, where there is gender agreement in adjectives. Another clear example of these influences is the adoption and use of the Arabic morpheme "al". Persian contains borrowed compounds from Arabic, some of which include the morpheme "al". In Arabic, the indicative morpheme "al" functions to introduce nouns and their adjectival dependents. This research compares the morphological, grammatical, semantic, and

* Article history:

Received 19 May 2024

Received in revised form 13 Jan 2024

Journal of Comparative Literature

Year 16, No. 30, autumn and winter 2024

Accepted 26 Jan 2024

Published online: 20 August 2024

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. **(Corresponding author)** Instructor of the Department of General Linguistics, Faculty of Iranian Studies, Valiasr University, Rafsanjan, Iran. E-mail: harandi@vru.ac.ir.
- 2., Professor, Department of General Linguistics, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

pragmatic functions of the morpheme "al" as used in Arabic and as adopted into Persian.

2. Methodology

Studies on the use of the Arabic "al" morpheme in the Persian language, compiled in textbooks and articles by specialists, have aimed to analyze and investigate the data using both analogical and inductive methods from descriptive and methodological perspectives. This research involves a thorough review of the literature to discuss the linguistic behavior of "al" in Arabic and its function in Persian, followed by an assessment of its productivity in Persian. The data were extracted from the Sokhan, Moin, Amid, and Farhange-Farsi-ye-Emrouz dictionaries. These sources contain approximately 3,886 entries of Arabic compounds with "al." The research has quantitatively analyzed these data, and the results are reported at the conclusion of the study.

3. Discussion

The prefix "al-" in Arabic linguistics serves as the definite article, but it is not solely used for definiteness; it also has other types and applications. Generally, three main types and functions of "al-" are recognized: definition, redundant, and relative.

a) Definition "al-": This is used before nouns to make them definite. This morpheme has two main roles, referred to as generic "al-" and specific "al-".

b) Redundant "al-": Sometimes, "al-" appears in words without adding definiteness and does not make the word definite. This type of "al-" is termed redundant and is divided into two categories: transitive and intransitive. For instance, in words that are inherently definite, the addition of "al-" does not serve as a marker of definiteness but is considered redundant, as seen in the Quranic words: "al-Lat", "al-Uzza", "al-An", and "al-Yasa". Similarly, the "al-" in relative pronouns is also redundant, such as "alladhi", "alladhani," "alladhina," "allati", and "allati".

c) Relative "al-": This "al-" functions as a relative pronoun and is used with active and passive participles, provided it does not imply generic or specific definiteness, as in "wal- 'adiyat dhabhan",

"fal-muriyate qadhan", "fal-mughirate subhan", and "inna al-mussaddiqina wal-mussaddiqat wa-aqradu allaha qardan hasanan".

In the process of linguistic exchange and borrowing from Arabic, the Arabic "al-" has found its way into Persian and is used in the language. The Sokhan, Moin, Amid, and Farhang-e Farsi-ye Emrooz dictionaries contain over 3,886 entries of Arabic compounds with "al-". Not only are there many Arabic-derived compounds in Persian that include this prefix, but there are also numerous new compounds formed with Persian words using "al-". However, most Persian grammar books and works regard these compounds as entirely Arabic and dismiss their use as incorrect and against Persian grammatical rules.

This raises the question of whether Persian speakers perceive "al" as an inflectional bound morpheme with an independent role or meaning, or merely as a phonetic component of a word. While the "al" morpheme in Arabic has specific roles and even types, this is not the case in Persian. The primary function of "al-" in Arabic is to indicate definiteness, which it does not achieve in Persian. Adding "al-" to a Persian word does not convey this meaning to speakers and it is never seen that a noun or adjective in Persian is first presented without "al-" and then with it.

Morphologically, the mechanisms of definiteness and indefiniteness in Persian are entirely different from those in Arabic. In Persian, definiteness has no marker and no special sign for definite nouns. Therefore, "al-" cannot be considered a marker of definiteness in Persian, nor can it be regarded as a morphological morpheme, distinguishing it from "al-" in Arabic. Since Persian speakers do not recognize "al-" alone as a morpheme, three hypothetical reasons for its presence in Persian can be suggested:

By analogy with Arabic compounds borrowed into Persian, specialists in various fields have adopted these compounds, further creating and expanding new compounds with "al-" using Persian lexemes.

The widespread use of such compounds has led to the phenomenon where "al-" appears in compounds where one or both components are Persian, creating new combinations with "al-" as an intermediary morpheme.

In compounds such as "mamnu'ol," where "al-" follows "mamnu," it carries no specific meaning and serves as a redundant linking element between words.

4. Conclusion

The grammatical morpheme "al-" is one of the borrowings that Persian language adopted from Arabic. Initially accompanying loanwords when it entered Persian, this morpheme was used over time in conjunction with both borrowed and native Persian words to create hybrid terms. Although limited, this morpheme has achieved some productivity in forming compounds with Persian words.

Phonetically, there is no significant difference between "al-" in Persian and Arabic. Phonologically, however, "al-" in Arabic exhibits different phonetic manifestations depending on the phonetic context of the initial phoneme of the word it precedes. It is noteworthy that in Arabic, the vowel of the final word attached to "al-" reflects the syntactic states of the noun in the sentence structure, a feature known as "i'rāb." In contrast, Persian lacks such markers. Therefore, in Persian compounds featuring "al-," the sound of the final part of the first segment is pronounced consistently as "-ol ʔ-."

Structurally, "/ʔæl/" in Persian can be considered a "semi-fertile and semi-active mediation" in terms of its morphological role and structure. Syntactically, one of the roles attributed to "al-" in Arabic is to indicate definiteness, a role it does not fulfill in Persian. In Arabic, the morpheme "al-" has specific roles and meanings, including different types of definiteness. However, in Persian, "al-" does not function to convey definiteness. Adding "al-" to a word in Persian does not make it definite in the mind of a Persian speaker.

In Persian, the role of "al-" is primarily to form compound constructions. For example, in compound words like "ʔaxærolzæman" and "hæqolsokut", where two nouns are joined to create a compound, the morpheme "/ʔæl/" functions similarly to a prepositional genitive construction. Thus, in Persian, "/ʔæl/" serves to connect two linguistic elements to form compound words.

Keywords: "al", borrowing, definite morpheme, loan-morpheme.

References [in Persian]

- Ahmadi Givi, H & Anvari, H. (2011). *Persian grammar*. Tehran: Fatemi Publishing House.
- Shaghaghi, V. (2011). *Just the basics*. Tehran: Organization for Studying and Compiling Humanities Books of Universities (Samt).
- Safavi, Cyrus. (1995). "Loan words in Persian language". *culture letter* No. 19, Research Institute of Human Sciences and Cultural Studies, pp. 111-97.
- Sadeghi, A. (1974). "About the compounds with Arabic "al" in Farsi". *Journal of Literature and Human Sciences, University of Tehran*. Year 21. No. 2 and 3 (86 and 87 respectively). 129-136.
- Tabatabai, A. (2003). *Compound nouns and adjectives in Persian language*. Tehran: Academic Publishing Center.
- letter* (3). Volume 10. Number 2. Tehran: Persian Language and Literature Academy.
- Azizmohammadi, F. (2003). "Investigation of some common borrowing processes in Persian language". *Information processing and management research paper*. Year 18. Number 4-3, serial number 40, pp. 71-74.
- Alizadeh, A. (2003). "The phenomenon of borrowing in language". *Interdisciplinary Journal of Literature and Human Sciences of Birjand University*. No. 3, pp. 137-148.
- Farshidvard, K. (1988). *The issue of right and wrong, writing and research in Persian language*. Tehran: Sokhn.
- Farshidvard, K. (1979). *Arabic in Farsi*. Tehran: Tehran University Press.
- Ghasemi, H. & Sattari, M. (2010). "The most important factors and periods of introduction of loanwords in Persian language and their semantic classification". *Literary Thoughts Quarterly*. The second year of the new period. Number 5.
- Majd, h. (2011). "Two new analyzes of adjective structure in Persian language". *Persian Language and Literature Quarterly*. Number 47.
- Moin, M. (1999). *Moein dictionary*. Tehran: Amir Kabir Publications.
- Manochehri Damghani, A. (2010). *Diwan* by the efforts of Mohammad Debirsiaghi. Tehran: Zovar.

Natal Khanleri, P. (2009). *Historical grammar of the Persian language*. The seventh edition. Tehran: Tos Publications.

Yazdanzadeh, Thobiyeh. (2011). "Essay on spelling, meaning and frequency of Arabic words and phrases in Golestan Saadi". Master thesis of Arabic language and literature, Isfahan University. Under the guidance of Narges Ganji and Prasto Karimi's advice.

References [in Arabic]:

Ibn Aqeel, A. (1979). *Description of Ibn Aqeel Ali Alfiyyah ibn Malik*. Cairo Cairo Heritage Dar Masr Lalprinta.

Al Ghalayini, M. (1993). *Al-Dros Al-Arabiya University*. Beirut. Al-Maktaba al-Asriyah charters. The 8th and 20th edition.

Hasan al-Mutufi. A. (2018). *Al-Wafi grammar Egypt*. Encyclopedia The fifteenth edition.

References [In English]:

Faruk, A. (2017). *Arabic, An Essential Grammar*. Routledge. London.

Paul, H. (1891). *Principles of the history of language*. London. New York: Longman, Green.

Seifart, F. (2015). Direct and indirect affix borrowing. *Language* 91(3). 511–532.

Winford, D. (2005). Contact-induced changes .Classification and processes. *Diachronica* 22,373-427.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بررسی تطبیقی تکواژ «ال» در زبان عربی و زبان فارسی *

مجید فصیحی هرندی (نویسنده مسئول)^۱؛ کوروش صفوی^۲

چکیده

زبان عربی بیش از هر زبان دیگری بر زبان فارسی اثر گذاشته است. در فرایند وامگیری زبان فارسی، برخی از تکواژهای دستوری زبان عربی نیز به فارسی وارد شده است. از جمله این تکواژها، تکواژ «ال» است. بسیاری از صاحب نظران، خصوصاً دستوردانان سنتی، بر عدم استفاده از تکواژهای وامگیری شده تأکید کرده اند. ضمن اینکه تجویز در زبان شاید چندان عملی و کاربردی نباشد، دلایل مختلفی وجود دارد که نشان می دهد تکواژ معرفه ساز «ال» عربی که در زبان فارسی جایگیر شده و کاربرد یافته است و تفاوت های شایان توجهی، از لحاظ معنایی و کاربردی، با تکواژ «ال» در زبان عربی دارد. در این پژوهش تکواژ «ال» در دو زبان عربی و فارسی را از منظرهای مختلفی چون واج شناختی، ساخت صرفی، نحوی، معنایی، کاربردشناختی مورد بررسی قرار گرفته و شباهت ها و تفاوت های این دو کاویده شده است. بررسی ها نشان می دهد نقش و مفهوم تکواژ «ال» در دو زبان فارسی و عربی تفاوت بارزی دارد. نقش اصلی تکواژ «ال» در عربی معرفه سازی است درحالی که در فارسی «ال» چنین نقشی ندارد.

واژه های کلیدی: «ال»، تکواژ قرضی، تکواژ معرفه ساز، وامگیری.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۲/۳۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۳/۲۴ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۳/۰۴/۰۶

نشریه ادبیات تطبیقی، سال شانزدهم، شماره سی ام، بهار و تابستان ۱۴۰۳
DOI:10.22103/JCL.2024.21237.3608
صص ۱۵۷-۱۸۳

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسنده گان

۱. مربی گروه زبانشناسی همگانی، دانشکده ایرانشناسی، دانشگاه ولیعصر (عج)، رفسنجان، ایران. رایان نامه:

harandi@vru.ac.ir

۲. استاد گروه زبانشناسی همگانی، دانشکده ادبیات فارسی و زبانهای خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

۱. مقدمه

زبان فارسی که از کهن‌ترین زبان‌های جهان و متعلق به خانواده زبان‌های هندواروپایی است، علی‌رغم فرازوفرودهای ناشی از تغییرات گوناگون، هزاران سال به زیست پویای خود ادامه داده است. با بررسی سیر تاریخی زبان فارسی، آن ویژگی که بیش و پیش از هر ویژگی دیگر به چشم می‌آید، پایداری و ماندگاری این زبان است. البته بدیهی است زبانی با چنین پیشینه‌ای به دلیل تماس با زبان‌های دیگر و در اثر عوامل مختلفی همچون دگرگونی‌های سیاسی و اجتماعی و ... دستخوش تغییر و تحولات قابل توجهی شده باشد.

«زبان عربی که هیچ ارتباط خویشاوندی زبانی با زبان فارسی ندارد، بیش از هر زبان دیگری بر فارسی تأثیر داشته است و به آن واژه و ترکیب و جمله وام داده است.» (فرشیدورد، ۱۳۵۸: ۶۲). زبان فارسی از نظر منشأ و ساخت واژه کاملاً با زبان عربی تفاوت دارد؛ به عبارتی هیچ ارتباط خانوادگی و خویشاوندی‌ای با هم ندارند. این زبان از شاخه‌های زبان هندواروپایی است و از نظر ساخت واژه، تصریفی، گسسته و تحلیلی است؛ اما زبان عربی از شاخه‌های زبان‌های سامی است و از نظر ساخت واژه، زبان قالبی و میان‌وندی است؛ به عبارتی واژه‌های آن دارای ریشه‌ای متشکل از ۳ (۴ و ۵) همخوان است. در واژه همخوان‌ها اساس معنا را تشکیل می‌دهند و واژه‌ها به شکل گسسته درون ریشه همخوانی وارد می‌شوند و اطلاعات نحوی وجه، نمود، زمان و صیغه را نشان می‌دهند (تراسک، ۱۹۹۶: ۹۶). «زبان عربی و فارسی در طول دوران‌های تاریخی به علت ارتباط مستمر ایرانی‌ها و عرب‌ها، تعامل بسیار نزدیکی داشته‌اند و در این مسیر، تأثیر و تأثر دو زبان مشهود است. البته این رابطه و تأثیر و تأثر پس از ورود اسلام به ایران افزایش یافته است، چنانکه شاید در هیچ دو زبان دیگری مشاهده نشود» (یزدان‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۴). با اندکی کندوکاو درباره واژگان زبان فارسی به راحتی می‌توان دریافت دایره واژگان زبان فارسی سرشار از واژه‌هایی است که از زبان عربی وامگیری شده است. برخی از محققان معتقدند اگرچه تأثیر زبان عربی بر فارسی چشمگیر بوده است، ولی این تأثیرات بیشتر در حوزه واژگان بوده و به ندرت در حوزه نحو و یا دستور این گونه تأثیرپذیری رخ داده است (مجد، ۱۳۹۰: ۳۹). در فرایند دادوستد زبانی علاوه بر تکواژهای قاموسی، برخی از تکواژهای دستوری زبان عربی نیز به زبان فارسی وارد شده است.

بیشترین نمود تأثیر زبان عربی بر زبان فارسی در حوزه واژگان است و البته رگه‌هایی از تأثیر را می‌توان در حوزه‌های دیگر نیز، هرچند اندک، مشاهده کرد؛ از جمله در حوزه دستور مثل

مطابقت صفت و موصوف از نظر مذکر و مؤنث بودن. «مطابقه صفت و موصوف از خصایص زبان عربی است و در فارسی دری چنین قاعده‌ای جز در میان متقدمین قرن ششم، که نثر فارسی سخت تحت تأثیر زبان عربی بوده، معمول نبوده است و جسته‌جسته این معنی در این برهه زمانی و بار اول در چهارمقاله عروضی همانند «ملوک ماضیه، قرون خالیه و ... دیده شده است.» (فرشیدورد، ۱۳۶۷: ۲۳). نمونه بارز دیگر این تأثیرات بر زبان فارسی، پذیرش و کاربرد تکواژ «ال» عربی است.

در زبان فارسی ترکیبات وامگیری شده‌ای از زبان عربی وجود دارد که جزئی از آن با تکواژ «ال» است. در زبان عربی به کارگیری تکواژ معرف‌ساز «ال» سازوکاری برای معرفه‌سازی اسم و وابسته صفتی آن است. در این پژوهش بر آنیم تا ببینیم که آیا تکواژ «ال» که از زبان عربی به زبان فارسی وارد شده، به لحاظ کارکرد صرفی، دستوری، معنایی و کاربردشناختی ماهیتاً همان تکواژ معرفه‌ساز «ال» است که در زبان عربی استفاده می‌شود؟ آیا این تکواژ با حفظ بعضی از وجوه مشترک تا حدودی تغییر و تفاوت داشته است یا کلاً تغییر کرده است و کمتر وجه مشترکی با اصل عربی خود دارد؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

وامواژه‌ها در زبان فارسی از جنبه‌های مختلف مورد بررسی و پژوهش قرار گرفته‌اند. یکی از متونی که بحث و بررسی وامواژه‌های فارسی در آن دیده می‌شود، کتاب مبانی صرف اثر ویدا شقاقی (۱۳۹۱) است که در فصل هفتم اصول کلی وامگیری مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین، قاسمی و ستاری (۱۳۸۹) در مقاله «مهم‌ترین عوامل و دوره‌های ورود واژگان قرضی در زبان فارسی و طبقه‌بندی معنایی آن‌ها» وامواژه‌ها را به مقوله‌هایی از جمله نظامی، دینی و مذهبی، علمی و غیره دسته‌بندی کرده‌اند. مقاله «بررسی برخی فرایندهای رایج قرض‌گیری در زبان فارسی» نوشته عزیزمحمدی (۱۳۸۲) دیگر پژوهشی است که به انواع وامگیری و گرت‌برداری و علل آن پرداخته است. همچنین، در مقاله «پدیده قرض‌گیری در زبان» که توسط علیزاده (۱۳۸۲) به نگارش درآمده است، عوامل مؤثر در وامگیری و روش‌های واژه‌گزینی در زبان فارسی بررسی شده و همچنین به نقاط قوت و ضعف هریک از این عوامل و روش‌ها نیز توجه شده است. صفوی (۱۳۷۴) نیز در مقاله‌ای با عنوان

«واژه‌های قرضی در زبان فارسی» طبقه‌بندی‌ای کلی از واژه‌های قرضی زبان فارسی ارائه داده است. درباره وامگیری وندهای تصریفی و اشتقاقی (واموندها) در فارسی پژوهش مستقل و مدوّن انجام نشده است. اما درباره «ال» صادقی (۱۳۵۳) در گفتاری تحت‌عنوان «درباره ترکیبات «ال» در زبان فارسی» به بیان دیدگاه خود می‌پردازد و طباطبائی (۱۳۸۲) نقش «ال» را در ساخت‌های ترکیبی بررسی می‌کند.

۱-۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

وندها نیز همچون بسیاری از عناصر زبانی قابل وام گرفته شدن هستند و از زبان دیگر وامگیری می‌شوند. عموم بررسی‌ها برآنند که وندها مستقیماً وامگیری نمی‌شوند، بلکه غیرمستقیم از زبانی به زبان دیگر وارد می‌شوند. درواقع اکثر بررسی‌ها نشان می‌دهد وندها به‌عنوان بخشی از یک واژه آمیخته از زبانی به زبانی دیگر وارد می‌شوند و سرانجام ممکن است این وندهایی که به‌صورت واژه‌ای آمیخته به زبان مقصد راه یافته‌اند، به قیاس واژه‌های وامگیری‌شده به ریشه‌های بومی در زبان مقصد نیز آمیخته شوند و واژه‌هایی دورگه بسازند (Seifart, 2015: 20).

با وجود توجه شایسته‌ای که به وامگیری وندها معطوف شده است، همچنان مسئله چگونگی وامگیری وندها مورد سؤال و بررسی است. برای این فرایند وامگیری دو سناریوی غیرمستقیم و مستقیم مفروض است (Winford, 2005: 385-409)، در سناریوی اول که همان وامگیری غیرمستقیم باشد، دو مرحله متصور است. در مرحله اول در زبان پذیرنده تعدادی واژه آمیخته (واژه مرکب از ریشه و وند) از زبان دهنده، وام گرفته و به کار برده می‌شود و در مرحله دوم که احتمالاً مدّتی بسیار بعد از مرحله اول است، این واژه‌های آمیخته تجزیه می‌شوند و سرانجام وندها با ریشه‌های بومی در زبان پذیرنده پیوند می‌خورند و زایایی پیدا می‌کنند. در سناریوی دوم که وامگیری مستقیم باشد، گویشوران زبان پذیرنده با کمک دانش زبانی خود، به محض وامگیری از زبان دهنده وندها را شناسایی می‌کنند و آنها را مستقیماً با ریشه‌های بومی زبان خودشان ترکیب می‌کنند و به کار می‌برند؛ در این سناریو مرحله میانی‌ای وجود ندارد و وامگیری کاملاً با دانش و

آگاهی است. شاید بتوان گفت تفاوت اساسی این دو سناریو به جایگاه واموند برمی گردد و اینکه قبل از به کار بردن واموند با ریشه‌های بومی زبان پذیرنده، این واموند چگونه دریافت شده است؛ از طریق واژه‌های آمیخته زبان دهنده، چنانکه در وامگیری غیرمستقیم روی می‌دهد و یا از دانشی که گویشور زبان پذیرنده از زبان دهنده دارد، چنانکه در وامگیری مستقیم اتفاق می‌افتد؟ به نظر می‌رسد سناریوی اول، یعنی وامگیری غیرمستقیم برای وامگیری وندها محتمل‌تر است. پاول (۱۸۹۱) معتقد است:

واژه‌ها همواره به‌تمامی وامگیری می‌شوند. به این معنی که وندهای اشتقاقی و تصریفی هرگز به‌صورت مجزا و به‌تنهایی وامگیری نمی‌شوند. اگر واژه‌های انبوهی که به زبان پذیرنده وارد می‌شوند حاوی یک وند مشخص باشند، این تعداد واژه‌های وامگیری شده به همان سهولت واژه‌های بومی به‌همراه و ندوام آمیخته‌شان به‌عنوان یک گروه، در یک طبقه گسترش پیدا می‌کنند و ممکن است به زایایی برسند. بر این اساس، وند پذیرفته‌شده نیز ممکن است به قیاس، به یک ریشه بومی در زبان پذیرنده پیوند خورد و زایایی پیدا کند (Paul, 1891: 469-470).

۲. بحث و بررسی

زبان فارسی مانند هر زبان دیگری به میزان برخوردی که با دیگر زبان‌ها داشته به آنها وام داده و یا از آنها وام گرفته است. از جمله زبان‌هایی که زبان فارسی از آنها وامگیری کرده، زبان عربی است، که بیش از هر زبان دیگری بر زبان فارسی اثر گذاشته است. وامگیری زبان فارسی از زبان عربی در حوزه‌های گوناگون صورت گرفته و بیشترین حوزه تحت تأثیر، حوزه واژگانی است. از جمله عناصری که زبان فارسی از زبان عربی وامگیری کرده است، تکواژهای دستوری عربی هستند. این دسته از تکواژها، واحدهای دستوری‌ای هستند که ابتدا در قالب وامواژه‌ها به زبان فارسی وارد شدند. در این تحقیق تکواژهای قرضی «ال-» زبان عربی واردشده در زبان فارسی مورد بررسی قرار گرفته است.

۲-۱. تکواژ «ال» در زبان فارسی

پربسامدترین عنصر واژگانی در زبان عربی تکواژ «ال» است که از آن به عنوان حرف تعریفی نام برده شده که پیشوند اسم می شود. در زبان های سامی و هندواروپایی، کاربرد تکواژ تعریف امری رایج است. در زبان عربی که از خانواده زبان های سامی است، برای نشان دادن معرفه بودن اسم و به تبع آن صفت، از تکواژ «ال» استفاده می شود. کاربرد این تکواژ در زبان عربی گاه پیرو قواعد خاصی است و گاه سماعی است (زاهدی فر و موسوی شجری، ۱۳۹۴). حرف تعریف «ال» تنها حرف تعریف معین در زبان عربی است که برای همه حالت های اسم، جنس و شمار استفاده می شود (Faruk, 2017).

پیشوند «ال» در علوم زبانی عربی، عنوان حرف تعریف دارد، اما در بین دانشمندان عرب بر سر اینکه صورت حرف تعریف، «الف و لام» است یا «لام به تنهایی» اختلاف نظر وجود دارد. خلیل، نحوی عربی، معتقد است «لام» به تنهایی حرف تعریف نیست بلکه «ألف و لام» با هم حرف تعریفند؛ «مذهب الخلیل أنَّ حرف التعریف «أل» و الهمزة أصلیه» (ابن هشام، ۱۴۲۳ق، ۱/۳۱۷). سیبویه که شاگرد خلیل است با استاد خود در به کار بردن «الف و لام» جمعاً، متفق است اما از نظر این نحوی همزه در «ألف و لام» زائد است، هرچند که «لام» به این همزه نیازمند است و بدون آن به کار گرفته نمی شود (ابن مالک، ۱۴۱۰ق، ۱/۲۵۳). با وجود این، سیبویه نیز حرف تعریف را «الف و لام» می داند، یعنی «لام» و «همزه» جمعاً (ابن هشام، ۱۴۲۳ق، ۱/۳۱۷). «در این که چه نیازی به همزه وصل بوده که بر سر لام بیاید، سیبویه و پیروان او به این قائلند که آوردن همزه وصل باعث می شود تا نطق به لام ساکن، ممکن شود. برای این منظور، خود لام را حرکت نداده اند، زیرا فتحه دادن یا کسره دادن به آن موجب می شد که با لام ابتداء و لام جر اشتباه شود. ضمه دادن به آن نیز هیئت آن را زشت و تلفظ آن را مشکل می ساخت، علاوه بر این که چنین حرفی -ل- در زبان

عربی نظیر ندارد. بنابراین، از تحریک لام صرف نظر کرده و برای ممکن بودن تلفظ آن، همزه وصل را به اول آن آورده‌اند» (همتی، ۱۳۹۰: ۱۳۸-۱۳۹).

اما ابن مالک و هم‌اندیشان او معتقدند ادات تعریف، «لام» به‌تنهایی است و همزه جزء کلمه نیست و استدلالشان این است که همزه برای تسهیل نطق به اول کلمه افزوده شده و جزء اصلی آن نمی‌باشد و حرف تعریف «لام» بدون همزه است (ابن مالک، ۱۴۱۰ق: ۲۵۳/۱).

در کتاب شرح ابن عقیل بر الفیه ابن مالک، الف و لام به‌عنوان عنصری زبانی معرفی می‌شود که بر اسم اضافه می‌شود و آن را معرفه می‌سازد. در کتاب جامع الدروس العربیه (۱۹۹۳: ۱۴۷) نیز آمده است هر اسمی که به ابتدای آن «الف و لام» اضافه شود، معرفه می‌شود و بنابراین «الف و لام» را حرف تعریف می‌نامد و سپس انواعی را برای آن برمی‌شمارد. در کتاب نحو الوافی نیز «الف و لام» عنصری معرفه‌ساز معرفی می‌شود و انواع آن را معرفی می‌کند.

هرچند از تکواژ «ال-» به‌عنوان حرف تعریف یاد می‌شود، اما این پیشنهاد تنها برای معرفه‌سازی به کار نمی‌رود، بلکه انواع و کاربردهای دیگری نیز برای آن برشمرده شده است.

۲-۱-۱. انواع «ال-» در زبان عربی

نگاهی گذرا به ماهیت و نقش عنصر زبانی «ال-» در زبان عربی و کاربرد آن نشان می‌دهد تکواژ «ال-» دارای نقش‌های مختلفی است. در مواردی «الف و لام» را به دو قسم اسمیه و حرفیه تقسیم‌بندی می‌کنند. «الف و لام» اسمیه از موصولات مشترک است که بر اسم فاعل و اسم مفعول و بنابر قول بعضی بر صیغه مبالغه نیز داخل می‌شود مانند الضارب-المضروب. «الف و لام» داخل بر صفت مشبیه بنا بر قول صحیح حرف است. وصله «الف و لام»

موصوله همان مشتقی است که مدخول آن است. بعضی الف و لام موصوله را منکر شده و گفته‌اند الف و لام مذکور حرف تعریف است. الف و لام حرفیه بر دو قسم است حرف تعریف و حرف زائد (رفاهی، ۱۳۴۹: ۳۴). به‌طور کلی سه نوع و کارکرد برای «الف و لام» متصور است که عبارتند از: تعریف، زائد و موصول.

الف) الف و لام تعریف:

۱. این تکواژ که بر سر اسم‌ها می‌آید، اسم پس از خود را معرفی می‌کند. این تکواژ دارای دو نقش کلی با عناوین «الف و لام جنس» و «الف و لام عهد» می‌باشد که هریک از این نقش‌ها خود دارای سه نوع می‌باشد.

۲. «الف و لام جنس»: این نوع الف و لام که «الف و لام استغراق» نیز گفته می‌شود، برای معرفی کردن جنس به کار می‌رود و خود دارای سه نوع گوناگون است و در سه معنای استغراق افراد، استغراق خصایص و برای بیان ماهیت به کار می‌رود:

الف) «الف و لام استغراق جنس»: این نوع «الف و لام استغراق افراد» نیز نام دارد، مراد از به کار بردن این «ال» بر سر اسم جنس، تمامی افراد جنس است. مانند: «خُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا» که به معنی «خُلِقَ كُلُّ إِنْسَانٍ ضَعِيفًا» است و حکم ضعف شامل تمام انسان‌ها می‌شود. نشانه این الف و لام آن است که می‌توان حقیقتاً کلمه «کل» به معنای «همه» و «تمام» را به جای آن قرار داد. مانند «الحمد» در عبارت «الحمد لله رب العالمین» و «الرجس» در «...لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا...» یعنی استغراق تمامی حمدها و تمامی رجس‌ها و یا مانند «الطُّلَابُ نَجَحُوا فِي الْإِمْتِحَانِ» دانشجویان در امتحان موفق شدند؛ یعنی «كُلُّ الطُّلَابِ» همه دانشجویان. گرچه این «ال» کلیت اسم بعد از خود را مورد شمول قرار می‌دهد، اما می‌توان افرادی را با استثنا خارج از این کلیت کرد. مانند: «إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي

خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»، به‌راستی همهٔ انسان‌ها در زیان هستند، مگر کسانی که ایمان آوردند و عمل صالح انجام دادند.

ب) «الف و لام خصایص جنس» و یا «الف و لام استغراق صفات افراد»: این «ال-» که عنوان «الف و لام کمال» نیز دارد، همهٔ خصایص و صفات اسم بعد از خود را مورد نظر دارد و نشان می‌دهد اسم مورد نظر در یک خصوصیت مورد نظر کامل است و نقص ندارد. این نوع الف و لام جهت مبالغه و مجاز مورد استفاده قرار می‌گیرد و لفظ «کل» را مجازاً می‌توان به جای «ال-» قرار داد برخلاف «استغراق افراد» که لفظ «کل» حقیقتاً به جای «ال-» قرار می‌گیرد. مانند: «أَنْتَ الرَّجُلُ» یعنی تو در بردارندهٔ تمام خصایص و صفات مردان هستی.

ج) «الف و لام حقیقت جنس»: که به آن «الف و لام ماهیت جنس» و «الف و لام طبیعت جنس» نیز گفته می‌شود، حقیقت و ماهیت جنس را روشن می‌کند، ولی همهٔ افراد جنس خود را در بر نمی‌گیرد. درواقع، این نوع «ال» ماهیت و طبیعت جنس را مدنظر قرار می‌دهد، بدون اینکه افراد و مصادیق آن موردنظر داشته باشد. تفاوت این نوع الف و لام جنس با دو نوع دیگر در این است که لفظ «کل» نه حقیقتاً و نه مجازاً و به جهت مبالغه نمی‌تواند جانشین آن قرار گیرد. مانند: «...وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ...» که «ال-» برای بیان ماهیت اسم موردنظر که «آب» باشد، آمده است. یا در عبارت «الرَّجُلُ أَقْوَى مِنَ الْمَرْأَةِ» یعنی طبیعت و ماهیت مرد قوی‌تر از زن است (بدون مورد نظر قرار دادن افراد زن و مرد). راه شناسایی هرکدام از موارد الف و لام جنس، توجه به معنای جمله و قرائن موجود در کلام است.

۳. «الف و لام عهد»: الف و لامی است که بر سر اسمی که معهود و شناخته شده است درمی آید و نه تمام افراد جنس که تعدادی از افراد آن را معرفی می سازد و خود بر سه نوع است:

الف) «الف و لام عهد ذکری»: و آن الف و لامی است که بر سر اسمی قرار می گیرد که پیش از این به صورت نکره (بدون ال-) ذکر شده است و اکنون به صورت معرفه (با ال-) تکرار می شود. مانند: «...کَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا فَعَصَىٰ فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا» که کلمه «رَسُول» برای اولین بار به صورت نکره (بدون الف و لام) به کار رفته و در ادامه چون تکرار شده است با افزوده شدن «ال-» و به صورت «الرَّسُول» ذکر می شود. در «اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نَوْرهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ...» «الْمِصْبَاحُ وَ الزُّجَاجَةُ» که قبلاً بدون «ال-» آمده بود، به دلیل ذکر مجدد «ال-» به ابتدای آنها اضافه شده و معرفی می شوند و یا مانند «الكتاب» در جمله «اشتریت کتاباً، فقراته ثم بعث الكتاب» که شاهد اعمال این قاعده هستیم.

ب) «الف و لام عهد ذهنی» یا «الف و لام عهد علمی»: در عهد ذهنی یا علمی اسم قبلاً در کلام بیان نشده است، اما در ذهن مخاطب از پیش شناخته شده و معین است و با شنیدن آن، منصرف به همان فرد می شود. مانند: «إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ» و «إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ...» هرچند «غار» و «شجره» قبلاً بیان نشده است، اما در ذهن مخاطب روشن است که منظور از «الْغَار» کدام غار است و بیعت با نبی مکرم اسلام در زیر همان «الشَّجَرَةِ» یا درختی بوده است که برای مخاطب آشنا است. یا مانند: «أَعْطَى الْمَعْلَمُ جَائِزَةً لِلْفَائِزِ الْأَوَّلِ»: معلم به برنده اول جایزه ای داد. در این مثال شنونده می داند معلم و برنده کیست. وجه تسمیه عهد علمی همین دانستن و علم داشتن است.

ج) الف و لام عهد حضوری: در عهد حضوری اسم متصل به «ال» در نزد مخاطب حاضر است مانند: ...الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ. «اليوم» یعنی همین روزی که شما در آن هستید. و مانند: «اليوم» در «اليوم أَحَلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ» امروز چیزهای پاکیزه بر شما حلال شده است. و مثلاً مجله‌ای در دست کسی باشد و پرسد: لِمَنِ الْمَجَلَّةُ؟ (غلایینی، ۱۴۱۴: ۱۱۶-۱۲۰؛ هاشمی خراسانی، ۱۳۶۶: ۲۰۵-۲۰۹)

جدول (۱): انواع الف و لام

انواع ال و لام							الف و لام موصول
حرف زائد		حرف تعریف					
زائده غیر لازمہ	زائده لازمہ	الف و لام جنس		الف و لام عہد			
		بیان حقیقت	استغرا ق	عہد ذکر	عہد ذہنی	عہد حضور	

به معنای اسم موصول می آید و بر اسم فاعل و اسم مفعول داخل می شود.
بر اسمی که مقصود گزیده است و در هنگام سخن گفتن حضور دارد، وارد می شود.
بر اسمی وارد می شود که مخاطب پیشینه ذهنی مشخصی از آن در ذهن دارد.
ابتدا به صورت نکره در جمله ذکر شده و برای بار دوم به صورت معرفه ذکر می گردد
همه افراد جنس خود را شامل می شود، به طوری که می توان لفظ کل را به جای آن قرار داد.
حقیقت و ماهیت جنس را روشن می کند، ولی همه افراد جنس خود را در بر نمی گیرد و نمی توان به جای آن واژه کل را قرار داد.
در آغاز برخی از اسم های موصول که اساساً جز با الف و لام استعمال نمی شوند.
در آغاز برخی از اسم های علم که گویای معنای واژگانی آنهاست و نقشی در معرفه بودن آنها ندارد.

ب) الف و لام زائده: گاهی الف و لام در کلمه ای می آید که مفید تعریف نیست و کلمه را معرفه نمی کند، به چنین «ال»، اصطلاحاً الف و لام زاید می گویند؛ چنین الف و لامی در زاید بودنش بر دو نوع است: لازم و غیر لازم. در واقع، کلماتی که خود معرفه اند و هنگامی که «ال» بر آنها داخل می شود نمی توان الف و لام را برای آنها علامت تعریف فرض نمود، بلکه اصطلاحاً به آن زاید گفته می شود. مانند «ال» در کلمات قرآنی: «اللَّاتِ، وَالْعُزَّى، ءَالَانَ، وَالْيَسَعَ» و همچنین الف و لام اسم های موصول نیز زاید است، مانند: «الَّذِي، الَّذَانِ، الَّذِينَ، الَّتِي، الَّتِي».

ج) الف و لام موصول: «ال» اسم موصول: که به معنای اسم موصول می آید و بر اسم فاعل و اسم مفعول داخل می شود، به شرط آنکه از آن اراده الف و لام عهد یا جنس نشود، مانند «وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا، فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا، فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا» و یا «أَنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَ الْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا» (علامی، ۱۳۸۱: ۸۲).

۲-۲. تکواژ «ال» در زبان فارسی

در جریان تبادل زبانی و قرض گیری زبان فارسی از عربی، «ال» عربی به زبان فارسی نیز راه یافته و در آن کاربرد پیدا کرده است (صادقی، ۱۳۵۳: ۱۲۹). در فرهنگ های لغت سخن، معین، عمید و فرهنگ فارسی امروز، بالغ بر ۳۸۸۶ مدخل ترکیب عربی با «ال» درج شده است (جدول ۱):

جدول (۲): نمونه های مدخل ترکیب عربی با «ال» در زبان فارسی

اسفل السافلين	حتى الامكان	دارالترجمه	عاقبة الامر	لازم التعليم
بالطبع	حل المسائل	ذات الریه	قدس سره الشریف	مهرالمثل
جائز الخطا	خلق الساعه	رب النوع	كشف الآيات	يوم الشك

«نه تنها ترکیبات عربی الاصل مستعمل در فارسی که با این جزء ساخته شده اند، بسیار است» بلکه تعداد ترکیبات جدید و با کلمات فارسی که با جزء «ال» ساخته شده اند، نیز قابل توجه است (همان). نمونه هایی از این بر ساخته ها در جدول (۲) آمده است:

جدول (۳): نمونه های بر ساخته ترکیب فارسی با «ال»

ممنوع الخنده	قليل پوشش	حسب الخواه	ابوالچپ	لوازم پوشش
تحت پوشش	حسب الفرمايش	معقول پوشش	حق البندر	صعب پوشش

با وجود این، در اکثریت کتاب ها و آثار مربوط به دستور زبان فارسی این گونه ترکیبات را کاملاً عربی دانسته و با بیان اینکه کاربرد ترکیباتی که با «ال» ساخته می شوند اشتباه و خلاف قواعد زبان فارسی است، از این گونه ترکیبات گذشته و آن را مورد دقت و توجه قرار نداده اند. علی اشرف صادقی کاربرد «ال» را در فارسی پذیرفته و آن را مورد

بحث بررسی قرار داده است. صادقی (۱۳۵۳) معتقد است ترکیبات «ال» دار که امروز در زبان فارسی به کار می‌رود، مجموعه نسبتاً بزرگی است که دارای قوانین خاص خود است و با همین ترکیبات و ترکیبات مشابه آن‌ها در زبان عربی دارای تفاوت‌هایی است. او اعتقاد دارد مطالعه این ترکیبات مانند سایر عناصر قرضی عربی در فارسی باید به عنوان ترکیبات فارسی و در محدوده قواعد زبان فارسی صورت بگیرد (همان: ۱۳۰). صادقی «ال» را از دو منظر «ساختمان آوایی» و «نقش و ساختمان صرفی» مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه رسیده است که به علت عدم وجود اعراب در زبان فارسی ترکیبات «ال» دار در زبان فارسی تلفظی یکسان پذیرفته است و «/æl/» در هر نقش و جایگاهی به صورت «-ol-» تلفظ می‌شود. او به استناد کاربرد «ال» در ترکیباتی همچون «ابوالچپ»، «حق البندر»، «حق البوق»، «دستورالعمل»، «حسب الفرمایش» که یک جزء آن‌ها فارسی است، «ال» را از نظر نقش و ساختمان صرفی «میانوندی نیمه بارور و نیمه فعال» می‌داند. صادقی معتقد است:

بی‌شک علت اینکه «ال» در زبان فارسی در ساختمان ترکیبات بیشتری به کار نرفته ممانعت و تحریم‌های عربی‌دانان و ادبا بوده است و بس. صادقی که نقش «ال» در عربی را تنها معرفه‌سازی ذکر کرده، آورده است: «برعکس نقشی که «ال» در عربی به عهده دارد، «ال» فارسی بهیچ وجه برای تعریف به کار نمی‌رود. (همان)

طباطبائی (۱۳۸۷) می‌گوید «واژه‌های عرب تبار بسیاری در فارسی وجود دارد که ساختار آن‌ها اسم + اسم است مانند امیرالمومنین که غالب این واژه‌ها به همین صورت از زبان عربی به وام گرفته شده‌اند» (طباطبائی ۱۳۸۷: ۱۴۹). او می‌گوید نقش «ال» (که از آن تحت عنوان صورت‌ساز نام برده است)، در این ساختار نقش نشانه اضافه است (همان). بنابراین، تنها نقشی که برای این میانوند صورت‌ساز در فارسی می‌توان قائل شد، در ساخت‌های ترکیبی است که در ساختمان کلمات مرکب به کار می‌رود. طباطبائی همچنین معتقد است که ساختن این نوع اسم مرکب در طی چندین دهه گذشته به شدت کاهش یافته و در واژه‌سازی علمی هیچ اصطلاحی با این ساختار ساخته نشده است. (همان) صادقی (۱۳۵۳) نقش ترکیب‌سازی را تنها نقشی می‌داند که در فارسی می‌توان برای «ال» قائل شد. وی «ال»

در فارسی را نظیر میانوند «-آ-» (در کلماتی چون رویاروی و دمام) در ساختمان کلمات مرکب می‌داند (صادقی، ۱۳۵۳).

فرهنگ معین جلد چهارم (۱۳۸۱) بیش از ۳۰۰۰ مدخل ترکیب «ال» دار را در خود جای داده است که بسیاری از آنان امروزه توسط گویشوران زبان فارسی استفاده نمی‌شوند. این موارد که اکثراً مربوط به متون قدیمی و کهن فارسی هستند، عموماً «از اسامی مرکب عربی از دو اسم ترکیب شده‌اند که اسم مسبوق بالف و لام است. پیشینان، در این مورد الف و لام را حذف و کلمه مرکب را بسیاق فارسی استعمال کرده‌اند:

«فغان ازین غراب بین و وای او که در نوا فکنده‌مان نوای او»

در سروده فوق «غراب بین» به جای «غراب البین» آورده شده است (منوچهری دامغانی، ۱۳۹۰: ۸۲).

طبق دیدگاه صادقی در گذشته استعمال ترکیبات «ال» دار در نوشتار به‌خصوص در زبان ادبی فراگیرتر از امروز بوده است؛ به‌طوری‌که نویسندگان فارسی‌نویس عملاً در نوشته‌های خود هر ترکیبی را که در عربی استعمال می‌شده، به کار می‌برده‌اند و از این نیز فراتر رفته و خود به قیاس با آن ترکیبات، ترکیباتی ساخته‌اند که در عربی سابقه نداشته است و یا ترکیباتی را که در عربی بدون «ال» استعمال می‌شوند، در فارسی با آن به کار برده‌اند؛ مانند «عبدالعلی و بنات النعش». وی می‌افزاید:

ساختن این ترکیبات به اینجا ختم نشده است. پاره‌ای از آن‌ها با کلمات فارسی‌الصل نیز ساخته شده‌اند که همیشه موجب اعتراض ادبا و پاکی‌گرایان بوده است و البته این مرحله جدیدی در تاریخ این نوع ترکیبات است». وی معتقد است به دلیل اینکه در دهه‌های اخیر نثر فارسی به سادگی گراییده است و از سویی حرکت عربی‌زدایی از فارسی نیز تأثیرگذار بوده، نه تنها استعمال این ترکیبات رو به کاهش نهاده بلکه ظاهراً ترکیب جدیدی ساخته نشده است. (صادقی، ۱۳۵۳)

در اینجا می‌توان خاطر نشان کرد که در دو دهه اخیر واژه‌هایی نظیر، ممنوع‌البازی، ممنوع‌التصویر و ممنوع‌الکار که بیشتر یک جزء آن «ممنوع‌ل» است، رواج یافته است. افرادی هم‌چون معین برای کاربرد ترکیبات «ال» دار در زبان فارسی به پای‌بندی به قواعد

این ترکیبات در زبان عربی اصرار داشته‌اند (معین، ۱۳۷۸: ۷۷)، اما صادقی معتقد است ترکیباتی که امروزه در زبان فارسی به کار می‌رود، خود مجموعه واژگانی قابل توجهی را تشکیل می‌دهد که دارای قوانین خاص خود است و با همین ترکیبات و ترکیبات مشابه در زبان عربی تفاوت‌هایی دارد (صادقی، ۱۳۵۳).

سؤالی که اینجا مطرح می‌شود این است که آیا گویشور فارسی «ال» را یک تکواژ وابسته تصریفی در نظر می‌گیرد؟ و برای آن نقش یا مفهومی مستقل قائل است؟ و یا آن را جزئی آوایی از صورت یک کلمه درک می‌کند؟

همانطور که در پیش آمده است تکواژ «ال» در عربی دارای نقش‌ها و مفهوم خاصی است و حتی به انواعی تقسیم می‌شود، اما در فارسی اینگونه نیست. نقش اصلی تکواژ «ال» در عربی معرفه‌سازی است، درحالی که در فارسی «ال» چنین نقشی را ایفا نمی‌کند و درواقع اضافه شدن «ال» به واژه‌ای در فارسی اینچنین مفهومی را به ذهن گویشور متبادر نمی‌کند و هرگز مشاهده نمی‌شود که شاهد اسم یا صفتی در فارسی باشیم که ابتدا بدون «ال» بیان شده باشد و برای بار دوم با «ال» بیان شود. پس «ال» در فارسی دارای چه نقشی است؟ آیا تکواژی با نقش دستوری است؟ اگر این نقش را دارا نیست، آیا لفظی بیهوده است؟ اگر بیهوده نیست، پس دارای چه نقشی است؟

به لحاظ صرفی سازوکار نکره و معرفه‌سازی در فارسی هیچ شباهتی با زبان عربی ندارد. احمدی گیوی و انوری (۱۳۹۱) درباره اسم معرفه (شناس) می‌نویسد: «اسم‌های معرفه (شناس) در فارسی معمولاً علامتی ندارند و بی‌علامتی، خود حاکی از معرفه بودن اسم است» (احمدی گیوی و انوری، ۱۳۹۰: ۸۷). ناتل خانلری (۱۳۸۸) می‌گوید: «در فارسی دری برای اسم معرفه نشانه خاصی نیست» (ناتل خانلری ۱۳۸۸: ۱۸۳). در این صورت نمی‌توان نقش معرفه‌سازی را برای «ال» در زبان فارسی قائل شد. بنابراین، به هیچ وجه نمی‌توان در فارسی «ال» را تکواژی صرفی دانست و از این جهت با «ال» در زبان عربی تفاوت دارد، از سویی چون گویشور فارسی «ال» را به تنهایی به عنوان یک تکواژ بازشناسی نمی‌کند، می‌توان سه دلیل فرضی را برای نمود «ال» در فارسی مطرح کرد: اولین دلیل می‌تواند این

باشد که به قیاس ترکیبات عربی که وارد زبان فارسی شده، گویشوران متخصص در زمینه‌های متفاوت ضمن به کارگیری ترکیبات وارداتی، خود نیز ترکیبات عربی «ال» را در ترکیباتی با اجزای واژگانی عربی بر ساخته و گسترش داده‌اند (جدول ۳).

جدول (۴): ترکیبات عربی «ال» دار در ترکیباتی با اجزای واژگانی عربی

اسفل السافلین	حتى الامکان	دار الترجمة	عاقبة الامر	لازم التعليم
بالطبع	حل المسائل	ذات الریه	قدس سره الشریف	مهر المثل
جایز الخطا	خلق الساعه	رب النوع	کشف الآیات	یوم الشک

در اثر فراگیر شدن این ترکیبات پدیده دیگری را نیز مشاهده می‌کنیم که «ال» در ترکیباتی به کار رفته است که یک یا هر دو جزء واژگانی فارسی آن با «ال» به عنوان تکواژی میانجی ترکیب جدیدی را ساخته‌اند. دوم اینکه «ال» در نزد گویشور فارسی زبان جزئی از یک ساخت کلیشه‌ای همچون «ممنوع» است که بعد از آن واژه‌ای اضافه می‌شود و درواقع «ال»ی که به انتهای ممنوع اضافه شده، دارای مفهوم خاصی نیست و سوم اینکه «ال» در ترکیباتی این چنینی نقش ابزار اضافه‌ساز همچون کسره اضافه را بازی می‌کند (جدول ۴).

جدول (۵): «ال» به عنوان تکواژی میانجی

ممنوع الخنده	قلیل پوشش	حسب الخواش	ابوالچپ	لوازم پوشش
تحت پوشش	حسب الفرمایش	معقول پوشش	حق البندر	صعب پوشش

با توجه به مطالعه همزمانی این عنصر زبانی و آنچه که گویشور زبان فارسی از آن درک می‌کند، می‌توان ادعا کرد نقش اضافه‌سازی «ال» بسیار محتمل‌تر است. از این رو، تکواژ «ال» عربی در فارسی نقشی به جز کسره اضافه را ایفا نمی‌کند و دیگر نقش‌هایی که در عربی داشته است را وامی‌نهد.

۳. نتیجه گیری

تکواژ دستوری معرفه ساز «ال» از جمله وامگیری هایی است که زبان فارسی از زبان عربی داشته است. این تکواژ دستوری که در بدو ورود به زبان فارسی همراه با وامواژه هایی نظیر «اسفل السافلین، یوم الشک، مهر المثل» همراه بوده است، به مرور زمان و به قیاس با واژه ها و ترکیبات وامگیری شده با واژه های بومی زبان فارسی نظیر «حسب الفرمایش، حسب الخواش، حق البندر» به کار گرفته شد و واژه هایی دورگه را پدید آورد. این تکواژ با پیوندی که با واژه های بومی فارسی داشت، به زبانی، هرچند محدود، رسیده است.

از جنبه آوایی نمود «ال» در فارسی و عربی تفاوت قابل ملاحظه ای ندارد. به لحاظ واج شناختی در عربی «ال» نمودهای آوایی متفاوتی دارد که وابسته به بافت آوایی واج آغازین واژه ای است که به آن می پیوندند. نکته قابل ذکر این است که در زبان عربی همواره واج آخرین واژه ای که به عنصر «ال» دار می چسبد، واکه ای است که از آن به عنوان «اعراب» نام برده می شود و نقش آن، نشان دادن حالت های نحوی اسم در ساختار جمله است. اما در زبان فارسی نشانگر «اعراب» وجود ندارد. بنابراین، آوای آخرین جزء اول در ترکیبات «ال» دار تلفظی یکسان پذیرفته و به صورت «-ol-» تلفظ می شود.

از جنبه ساختوازی می توان «al/æl/ʔæl» را در زبان فارسی از نظر نقش و ساختمان صرفی «میانوندی نیمه بارور و نیمه فعال» دانست. به لحاظ نحوی معرفه سازی یکی از نقش های «al/æl/ʔæl» در زبان عربی دانسته شده است، اما این تکواژ در فارسی دارای نقش معرفه سازی نیست. بنابراین، تنها نقشی که برای این میانوند در فارسی می توان قائل شد نقش صورت سازی در ساخت های ترکیبی است. به عبارتی در واژه های مرکبی همچون «آخر الزمان و حق السکوت» که دو اسم به هم اضافه شده و ترکیبی اضافی ساخته اند، میانوند «al/æl/ʔæl» دار نقشی همانند کسره اضافه (نقش نمای اضافه) است؛ بنابراین می توانیم بگوئیم در زبان فارسی «al/æl/ʔæl» به عنوان میانوند دو عنصر زبانی را به هم متصل می کند و واژه ای مرکب را می سازد.

در پاسخ به این پرسش که آیا گویشور فارسی زبان «ال» را یک تکواژ در نظر می‌گیرد و برای آن نقش یا مفهومی مستقل قائل است و یا آن را جزیی آوایی از صورت یک کلمه می‌داند؟ می‌توان گفت گرچه تکواژ «ال» در عربی دارای نقش و مفهوم خاصی است و حتی به انواعی تقسیم می‌شود، اما در زبان فارسی اینگونه نیست. نقش اصلی تکواژ «ال» در عربی معرفه‌ساز است، درحالی‌که در فارسی «ال» چنین نقشی را ایفا نمی‌نماید. به این مفهوم که اضافه شدن «ال» به واژه‌ای در فارسی معرفه شدن اسم و یا صفت را به ذهن گویشور فارسی زبان متبادر نمی‌کند.

کتابنامه

الف. منابع فارسی

- احمدی گیوی، حسن و انوری، حسن. (۱۳۹۱). *دستور زبان فارسی*. ویرایش چهارم. تهران: انتشارات فاطمی.
- زاهدی‌فرد، سیفعلی؛ موسوی شجری آمنه. (۱۳۹۳). «اختلاف معنایی الف و لام عهد جنس در تفسیر آیات قرآن کریم». *صحیفه مبین*. ۵۶ (۹۳)، ۳۱-۵۲.
- شقاقی، ویدا. (۱۳۹۱). *مبانی صرف*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- صفوی، کوروش. (۱۳۷۴). «واژه‌های قرضی در زبان فارسی». *نامه فرهنگ*. ۱۹، ۹۷-۱۱۱.
- صادقی، علی‌اشرف. (۱۳۵۳). «درباره ترکیبات «ال» در عربی در فارسی». *مجله ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*. ۲۱ (۴۳) (پیاپی ۸۶ و ۸۷)، ۱۲۹-۱۳۶.
- طباطبایی، علاءالدین. (۱۳۸۲). *اسم و صفت مرکب در زبان فارسی*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- طباطبایی، علاءالدین. (۱۳۸۷). «ترکیب در زبان فارسی». *نامه فرهنگستان (۳)*. ۱۰ (۴)، ۱۹۱-۲۰۲.
- عزیزمحمدی، فاطمه. (۱۳۸۲). «بررسی برخی فرایندهای رایج قرض‌گیری در زبان فارسی». *پژوهشنامه پردازش و مدیریت اطلاعات*. ۱۸ (۴۳) شماره پیاپی ۴۰، ۷۱-۷۴.

- علیزاده، علی. (۱۳۸۲). «پدیده قرض گیری در زبان». *نشریه میان رشته‌ای ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بیرجند*. شماره ۳، ۱۳۷-۱۴۸.
- فرشیدورد، خسرو. (۱۳۶۷). *مسئله درست و غلط، تگارش و پژوهش در زبان فارسی*. تهران: سخن.
- فرشیدورد، خسرو. (۱۳۵۸). *عربی در فارسی*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- قاسمی، حسین؛ ستاری، مریم. (۱۳۸۹). «مهم‌ترین عوامل و دوره‌های ورود واژگان قرضی در زبان فارسی و طبقه‌بندی معنایی آن‌ها». *فصلنامه اندیشه‌های ادبی*. ۲(۵)، ۱۵۵-۱۶۵.
- مجد، امید. (۱۳۹۰). «دو تحلیل تازه از ساختمان صفات در زبان فارسی». *فصلنامه زبان و ادب پارسی*. شماره ۴۷، ۳۰-۵۹. شناسه دیجیتال (DOI): 10.22054/itr.2011.6542
- معین، محمد. (۱۳۷۸). *فرهنگ معین*. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- منوچهری دامغانی، احمدبن قوس. (۱۳۹۰). *دیوان*. به کوشش محمد دبیرسیاقی. تهران: زوار.
- ناتل خانلری، پرویز. (۱۳۸۸). *دستور تاریخی زبان فارسی*. چاپ هفتم. تهران: انتشارات توس.
- یزدان‌زاده، ثویبه. (۱۳۹۰). *بررسی املائی، معنایی و بسامدی کلمات و عبارات عربی در گلستان سعدی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی، دانشگاه اصفهان. به راهنمایی نرگس گنجی و مشاوره پرستو کریمی.

ب: منابع عربی

- ابن عقیل، عبدالله بن عبدالرحمن. (۱۴۰۰ ه‍.ق). *شرح ابن عقیل علی الفیه ابن مالک*. القاهرة. دارالتراث القاهرة. دار مصر للطباعة. الطبعة العشرون.
- الغلابینی، مصطفی. (۱۴۱۴ ه‍.ق / ۱۹۹۳ م). *جامع الدروس العربیه*. بیروت. منشورات المكتبة العصریه. الطبعة الثامنة والعشرون.
- حسن المتوفی. عباس. (۱۳۹۸). *النحو الوافی*. مصر. دارالمعارف. الطبعة الخامسة عشرة.

ج: منابع لاتین

- Faruk,- Abu-chacra. (2017). *Arabic, An Essential Grammar*. Routledge. London.
- Paul, Hermann. (1891). *Principles of the history of language*. London. New York: Longman. Green.

- Seifart, Frank. (2015). *Direct and indirect affix borrowing*. Language 91(3). 511-532.
- Winford, Donald. (2005). *Contact-induced changes .Classification and processes*. Diachronica 22.373-427.

